

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.50>**Віталій Арешонков,***канд. юрид. наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ*

РІЗНОВИДИ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Стаття присвячена проблематиці визначення різновидів такого виду криміналістичних досліджень, як техніко-криміналістичні. У ній наголошено на тому, що натепер у криміналістиці чітко не сформульовано поняття «техніко-криміналістичні дослідження». Відповідно, до кінця не визначеними є види досліджень даної категорії. Відсутність визначеності щодо поняття техніко-криміналістичних досліджень та, відповідно, їх різновидів призводить до відсутності їх чіткого розуміння особами, які здійснюють науковий пошук у сфері криміналістики, а також особами, які беруть безпосередню участь у розслідуванні злочинів. Така ситуація негативно відображається на розвитку наукових знань та зрештою негативно впливає на процес розкриття та розслідування злочинів. Визначено, що до техніко-криміналістичних досліджень належать такі їх різновиди: пошук техніко-криміналістичних об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій; огляд техніко-криміналістичних об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій; попереднє криміналістичне дослідження техніко-криміналістичних об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій або поза ними в ході досудового розслідування; перевірка техніко-криміналістичних об'єктів за криміналістичними обліками; проведення криміналістичних експертиз техніко-криміналістичних об'єктів. При цьому наголошується, що якщо розглядати техніко-криміналістичні дослідження як окремі елементи або ж різновиди діяльності з вивчення об'єктів криміналістичної техніки, то «фіксування» та «зберігання» не є різновидами досліджень даної категорії. Ці дії, які проводяться для закріплення результатів дослідження об'єктів, тісно взаємопов'язані з кожним із різновидів техніко-криміналістичних досліджень і можуть розглядатися здебільшого як етапи кожного з них. Сформульовано визначення понять окремих різновидів таких досліджень та розкрито деякі їхні особливості, які відрізняють один різновид від іншого. Констатовано, що попри те, що кожен із наведених різновидів є самостійним дослідженням з власними завданнями та кінцевою метою, всі вони тісно взаємопов'язані та становлять разом цілісну технологію. Наголошується, що обґрунтування наявності такої технології, розкриття її сутності та особливостей є перспективним напрямом подальшого наукового пошуку.

Ключові слова: криміналістична техніка, криміналістичні дослідження, доекспертні дослідження, криміналістична експертиза, технологія досліджень.

Постановка проблеми. Більшість авторів підручників з криміналістики, попри певні розбіжності у визначенні поняття «криміналістична техніка», зазначають, що технічні засоби, прийоми і методи призначені або застосовуються, окрім збирання, обробки та використання, також для дослідження криміналістичної інформації чи речових доказів у кримінальному судочинстві.

Проте в жодному з підручників зазначеної категорії у загальних положеннях криміналістичної техніки зовсім не розкривається, на відміну від техніко-криміналістичних засобів і методів, сутність таких досліджень, власне визначення їх поняття, ознаки та наявні різновиди.

Разом із тим, як слушно зауважують М. В. Салтевський та деякі інші криміна-

лісти, саме дослідження речових доказів із застосуванням технічних засобів було початком зародження такого розділу криміналістики, як «Криміналістична техніка» [1, с. 93-94].

Актуальність вирішення зазначеної проблематики підтверджується результатами анкетування, проведеного зі слідчими та інспекторами-криміналістами Національної поліції України, а також судовими експертами Експертної служби МВС України.

На питання щодо поняття техніко-криміналістичних досліджень більше 60 % опитаних відповіли, що воно є тотожним технічній експертизі документів; більше 30 % відповіли, що вони взагалі не розуміють значення цього терміна. І лише 5 % респондентів припустили, що цим терміном може позна-

чатися діяльність, яка здійснюється експертами та спеціалістами з вивчення об'єктів на місці події та у лабораторних умовах. Те саме стосується і розуміння респондентами наявних різновидів техніко-криміналістичних досліджень.

Таким чином, відсутність визначеності щодо поняття техніко-криміналістичних досліджень та, відповідно, їх різновидів у нормативно-правових актах і науковій літературі призводить до відсутності їх чіткого розуміння особами, які здійснюють науковий пошук у сфері криміналістичної техніки, як розділу криміналістики, особливо тими, що тільки розпочинають таку діяльність, а також особами, які беруть безпосередню участь у розслідуванні злочинів.

Як результат, на нашу думку, така ситуація негативно відображається на розвитку наукових знань та зрештою негативно впливає на процес розкриття та розслідування злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблематики, пов'язаної з дослідженнями матеріальних об'єктів у ході розслідування злочинів, вивчали такі науковці, як: Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, О. М. Зінін, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, Н. П. Майліс, І. В. Пиріг, М. В. Салтєвський, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та інші, проте питання різновидів техніко-криміналістичних досліджень майже не вивчалось. У зв'язку з цим до цього часу в криміналістиці різновиди таких досліджень чітко не визначені.

Мета статті. Враховуючи те, що поняття «техніко-криміналістичні дослідження» є складним та багатоаспектним, а також важливим для теорії та практики розслідування злочинів, метою статті є визначення та характеристика різновидів досліджень даної категорії.

Виклад основного матеріалу. Щодо різновидів техніко-криміналістичних досліджень необхідно зазначити, що чіткого їх поділу у наукових джерелах авторами не наводиться.

Вияток становлять декілька джерел, серед яких вже згадувана стаття Я. Лазора, Б. Русина та В. Цибочкина, у якій йдеться, щоправда, не про різновиди, а про етапи техніко-криміналістичних досліджень. До таких етапів вони відносять: 1) виявлення; 2) огляд; 3) фіксування; 4) зберігання; 5) експертне дослідження різних матеріальних об'єктів [2, с. 209].

Якщо розглядати техніко-криміналістичне дослідження не як сукупність окремих

дій, які тією чи іншою мірою можуть бути здійснені в ході проведення дослідження конкретного об'єкта, а як окремі елементи або ж різновиди діяльності саме з вивчення об'єктів криміналістичної техніки, то «фіксування» та «зберігання» не є різновидами техніко-криміналістичного дослідження. Це дії, які проводяться для закріплення результатів дослідження об'єктів. Тобто вони тісно пов'язані з кожним із різновидів техніко-криміналістичних досліджень і можуть розглядатися здебільшого як етапи кожного з них. Так, фіксація результатів дослідження в будь-якому разі відбувається і під час виявлення, і під час огляду, і під час експертного дослідження. Теж саме стосується і процесу зі збереження об'єктів та інформації, отриманої в результаті дослідження.

Також ми не поділяємо думку про те, що експертне дослідження в цілому є різновидом або ж елементом техніко-криміналістичних досліджень. Оскільки головною ознакою таких досліджень, як зазначалось вище, є спеціальні криміналістичні знання, то до техніко-криміналістичних належать не всі експертні дослідження, а тільки ті, в ході яких застосовуються саме ці знання. Відповідно, такі експертні дослідження, як судово-медичні, економічні, психологічні та інші судові експертизи, не є частиною техніко-криміналістичних досліджень. З усіх експертних досліджень до техніко-криміналістичних належать виключно криміналістичні експертизи.

Досить цікавим є поділ дослідження об'єктів на рівні, запропонований І. І. Лузгіним. Він зазначає такі рівні дослідження об'єктів, як: сигнальний, попередній, спеціальний та експертний [3, с. 156]. Проте, на жаль, сутність та взаємозв'язок цих рівнів, а також характер дій, які на кожному із них проводяться, повною мірою не розкриваються.

З тексту статті І. І. Лузгіна стає зрозуміло, що експертний рівень, виходячи із назви та процесуальної форми, передбачає проведення судових експертиз, а спеціальний рівень, який, на думку автора, не процесуально, але підтверджує факти, більше всього зіставний із проведенням попередніх досліджень, саме якими в ході слідчих дій і можуть бути попередньо встановлені певні фактичні дані щодо вчинення кримінального правопорушення. Проте в такому разі не зрозуміло, як він співвідноситься з другим рівнем, який має назву «попередній».

З огляду на те, що зазначеним автором повною мірою не розкриті запропоновані ним рівні, відповідно, сформулювати власну позицію з цього питання не видається можливим, проте ми підтримуємо думку, що

попередні дослідження, незалежно від назви рівня, є частиною загального дослідницького процесу, у нашому випадку є різновидом техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні кримінальних правопорушень.

Разом із тим, враховуючи наявну різноманітність тлумачень терміна «попередні дослідження», варто уточнити, про які саме дослідження в нашому випадку йдеться. Сьогодні у криміналістичній літературі цей термін вживається для позначення: а) дослідження матеріальних об'єктів на стадії перевірок заяв або повідомлень про злочини, яке проводиться з метою отримання даних, що можуть бути підставою для порушення кримінальної справи. Натепер, згідно з чинним законодавством, такий різновид досліджень відсутній; б) дослідження матеріальних об'єктів, яке проводиться зазвичай в ході слідчої (розшукової) дії з метою отримання розшукової та іншої важливої для розкриття та розслідування злочину інформації; в) стадії експертного дослідження (судової експертизи); г) попереднього вивчення місця події та прилеглої до нього території (навколишньої місцевості), яке проводиться з метою визначення меж місця події та, відповідно, огляду [4, с. 64; 5, с. 42; 6, с. 59].

Ми вважаємо, що під *попередніми криміналістичними дослідженнями* необхідно розуміти одну з форм використання спеціальних криміналістичних знань, яка має непроцесуальний характер, може здійснюватися суб'єктами-носіями таких знань як у ході слідчих (розшукових) дій, так і поза ними та яка полягає у вивченні матеріальних об'єктів за допомогою неруйнуючих (за винятком випадків наявності великої кількості досліджуваного матеріалу) та експрес методів, а також за необхідності техніко-криміналістичних засобів, з метою найбільш оперативного отримання інформації розшукового та іншого орієнтуючого характеру, яка не має доказового значення.

Більш зрозумілий поділ досліджень матеріальних слідів злочину наводять Т. Л. Ценова та О. В. Мороз. До різновидів досліджень матеріальних слідів вони відносять: 1) слідчий огляд, починаючи з пошуку матеріальних слідів; 2) попереднє дослідження слідів; 3) експертизу [7, с. 201-202].

По відношенню до предмета нашого наукового дослідження, а саме техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні кримінальних правопорушень, ми вважаємо, що слідчий огляд як окрема слідча дія у цілому не є їх різновидом. Пов'язано це з тим, що слідчий огляд може складатися з дослідницьких дій досить різного характеру та рівнів, а не тільки власне з техніко-криміналістичних,

які становлять лише частину досліджень, що можуть проводитися в ході слідчого огляду. Відповідно, для слідчого огляду використовуються знання не тільки такого розділу криміналістики, як криміналістична техніка, а й криміналістичної тактики, методики розслідування.

Те ж стосується й експертизи як різновиду досліджень матеріальних слідів. До техніко-криміналістичних досліджень, як вже зазначалось вище, на нашу думку, належать не всі судові експертизи, а тільки власне криміналістичні експертизи.

Щодо криміналістичної експертизи у розслідуванні злочинів, то загалом, не вдаючись до дискусії щодо її поняття, потрібно зауважити, що це різновид судових експертиз, науковою основою яких є положення окремих криміналістичних теорій, дані криміналістичної техніки та (або) окремих видів нормативно-закріплених криміналістичних експертиз та які проводяться судовими експертами за дорученням або на замовлення сторін кримінального провадження, для вирішення широкого кола як ідентифікаційних, так неідентифікаційних завдань.

Разом із тим ми цілком погоджуємося з твердженням Т. Л. Ценової та О. В. Мороза про те, що діяльність із дослідження матеріальних слідів починається вже на стадії їх пошуку в ході проведення слідчого огляду, найбільш поширеним із яких є огляд місця події [7, с. 201]. Проте по відношенню до техніко-криміналістичних досліджень воно потребує деякого уточнення в частині об'єктів пошуку. Такими об'єктами є не всі матеріальні сліди, а передбачені теорією криміналістичної техніки та окремих видів криміналістичних експертиз – техніко-криміналістичні об'єкти.

Серед видань із криміналістики підхід щодо віднесення пошуку до дослідження речових доказів безпосередньо відображений у підручнику з криміналістики для слухачів правових вузів СРСР, виданому ще в 1935 році. У книзі I (Техніка і тактика розслідування злочинів) окремий параграф «Собирание вещественных доказательств», який висвітлює теоретичні питання збирання речових доказів в тому числі шляхом їх пошуку, розташований одним із перших у частині, присвяченій кримінальній техніці, у розділі під назвою «Исследование вещественных доказательств и следов» [8, с. 59]. Таким чином, навіть із назв розділів та параграфів видно, що пошук речових доказів є частиною загального дослідження речових доказів і слідів.

Стосовно пошуку у криміналістів є й інші погляди, а саме щодо його взаємозв'язку не

тільки зі слідчим оглядом, а й із попередніми криміналістичними дослідженнями.

Так, наприклад, В. О. Комаха, виходячи із наданого ним визначення попередніх досліджень, виділяє два основних його види: 1) дослідження з метою пошуку, знаходження і виявлення як видимої, так і невидимої доказової інформації; 2) дослідження з метою вербальної фіксації доказової інформації в протоколі слідчого огляду [9, с. 11]. Тобто пошук, щоправда, не матеріальних слідів, а інформації в цілому, він вважає різновидом попередніх досліджень. Так само пошук (лише у разі дослідження мікрооб'єктів) прямо пов'язують з попередніми дослідженнями й інші автори, які зазначають, що це окреме завдання попередніх досліджень [10, с. 94] або окремий його етап [11, с. 33-34].

Ми категорично заперечуємо думку про те, що пошук слідів злочину та інших об'єктів, які мають значення для кримінального провадження, є різновидом попередніх досліджень або ж навіть їх завданням чи етапом. Пошук таких слідів чи об'єктів є окремим різновидом пізнавальної діяльності, яка здійснюється в ході слідчих (розшукових) дій (наприклад, огляду, обшуку, освідування) та відповідно окремим різновидом техніко-криміналістичних досліджень. І хоча загальні ознаки пошуку та попередніх досліджень є спільними (використання спеціальних криміналістичних знань, відповідні суб'єкти тощо), проте на відміну від попередніх досліджень пошук є процесуальною дією, його факт і результати фіксуються у протоколі проведення слідчої дії. Окрім цього, різниця між ними полягає навіть у самій меті їх проведення. Виявлення як видимих, так і невидимих слідів та інших об'єктів, пов'язаних зі злочином, є якраз метою пошуку, а оперативне отримання за ними певних висновків – метою попередніх досліджень.

Не погоджуємося ми також із другим наведеним В. О. Комахою різновидом попередніх досліджень. У протоколі слідчого огляду може фіксуватись тільки інформація, отримана процесуальним шляхом, натомість попереднє криміналістичне дослідження є непроцесуальною формою використання спеціальних криміналістичних знань, тобто його результати фіксуються в протоколі не можуть. Окрім пошуку, пізнавальною діяльністю, яка здійснюється з використанням спеціальних криміналістичних знань та яка знаходиться в процесуальній площині, є огляд матеріальних об'єктів, у зв'язку з чим його результати якраз і можуть фіксуватись у протоколі. Проте, оскільки огляд за зазначеною ознакою та деякими іншими, про які

ще буде йтися, суттєво відрізняється від попереднього дослідження, він не належить до різновиду останнього, а є окремим видом техніко-криміналістичних досліджень.

Окрім зазначених, окремим різновидом техніко-криміналістичних досліджень ми вважаємо перевірку об'єктів за криміналістичними обліками, яку І. О. Аніщенко, М. В. Галезнік та В. Д. Корма, на наш погляд, помилково відносять до одного з різновидів (форм реалізації) попередніх досліджень [12, с. 202; 13, с. 27].

Стосовно власне поняття криміналістичних обліків у цілому підтримуємо думку, що це система реєстрації, зосередження та систематизації об'єктів (або відомостей про них) за їх ідентифікаційними ознаками з метою використання облікових даних для розкриття, розслідування злочинів та запобігання їм [14, с. 25].

Попри те, що попередні криміналістичні дослідження та перевірка об'єктів за криміналістичними обліками мають багато спільних як загальних з усіма техніко-криміналістичними дослідженнями, так і окремих ознак (наприклад, мають непроцесуальний характер, результати не мають доказового значення тощо), вони мають низку суттєвих відмінностей, серед яких: 1) перевірка за обліками здійснюється після експертного дослідження об'єктів, а не перед ним, як попереднє дослідження; 2) сутність перевірки за обліками полягає у порівнянні сліду чи іншого об'єкта з наявними слідами чи об'єктами у відповідному масиві, який ведеться Експертною службою МВС України, а не з певною кількістю (зазвичай незначною) слідів чи об'єктів, які є в розпорядженні органу, що здійснює розслідування, чи спеціаліста; 3) суб'єктами проведення перевірок за обліками є працівники експертної служби, відповідальні, згідно з їхніми функціональними обов'язками, за ведення відповідних обліків, натомість суб'єктами попередніх досліджень залежно від наявності спеціальних криміналістичних знань можуть бути різні особи (слідчі, техніки-криміналісти тощо); 4) перевірка за криміналістичними обліками здійснюється за письмовим запитом уповноважених осіб, попереднє дослідження – за усною вказівкою особи, що проводить слідчу (розшукову) дію або здійснює розслідування, чи власною ініціативою слідчого або спеціаліста; 5) результати перевірки за обліками оформлюються у вигляді письмової відповіді її ініціаторові від імені начальника відповідного підрозділу експертної служби, натомість вимоги письмового або іншого оформлення результатів попередніх досліджень не існує.

У зв'язку з вищевикладеним ми не вбачаємо за необхідне змішувати або ототожнювати перевірку за криміналістичними обліками та попередні криміналістичні дослідження і вважаємо, що вони повинні розглядатись хоч як і взаємопов'язані між собою, проте все ж таки окремі різновиди техніко-криміналістичних досліджень.

Висновки.

1. Аналіз наукових джерел та вивчення сутності й ознак техніко-криміналістичних досліджень дозволив виділити такі їх різновиди:

- пошук техніко-криміналістичних об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій;
- огляд техніко-криміналістичних об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій;
- попереднє криміналістичне дослідження техніко-криміналістичних об'єктів у ході слідчих (розшукових) дій або поза ними в ході досудового розслідування;
- перевірка техніко-криміналістичних об'єктів за криміналістичними обліками;
- проведення криміналістичних експертиз техніко-криміналістичних об'єктів.

2. Попри те, що кожен з наведених різновидів є самостійним дослідженням з власними завданнями та кінцевою метою, всі вони тісно взаємопов'язані та становлять разом цілісну технологію. Обґрунтування наявності такої технології, розкриття її сутності та особливостей, на нашу думку, є перспективним напрямом подальшого наукового пошуку.

Список використаних джерел:

1. Салтевський М. В. Криміналістика : навчально-довідковий посібник. Київ, 1996. 219 с.
2. Лазор Я., Русин Б., Цибочкін В. Програмно-апаратний підхід до техніко-криміналістичних досліджень об'єктів для розкриття злочинів. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 1996. Випуск 3 «Проблеми державотворення». С. 208-214.
3. Лузгин И. И. Современные аспекты технологических решений криминалистических задач.

Вестник академии МВД Республики Беларусь. 2008. №1 (15). С. 155-158.

4. Щербаковский М. Г., Кравченко А. А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков : Ун-т. внутр. дел, 1999. 78 с.

5. Siegel Jay A. Forensic Science: The Basics, Third Edition / Jay A. Siegel, Kathy Mirakovits. NW : CRC Press, 2016. 610 p.

6. Зинин А. М., Подволоцкий И. Н Особенности осмотра и предварительного исследования новых носителей портретной информации. *Судебная экспертиза*. 2016. № 1 (45). С. 57-65.

7. Ценова Т. Л., Мороз А. В. Исследование материальных следов преступления. *Теория и практика общественного развития*. 2011. № 1. С. 200-204.

8. Бобров Я., Громов В., Потапов С., Якимов И. Криминалистика. Книга 1. Техника и тактика расследования преступлений : учебник / под ред. А.Я. Вышинского. Москва : Советское законодательство, 1935. 272 с.

9. Комаха В. О. Тактика попереднього дослідження криміналістичних об'єктів та призначення судових експертиз : навчально-практичний посібник. Чернівці : «Золоті литаври», 2009. 646 с.

10. Митричев В. С., Хрусталева В. Н. Основы криминалистического исследования материалов, веществ и изделий из них : учебное пособие. СПб.: Питер, 2003. 198 с.

11. Егоров Н. Н. Поиск, обнаружение и предварительное исследование микрообъектов : учебное пособие. Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1989. 48 с.

12. Анищенко И. А., Галезник М. В. Предварительное исследование следов (объектов) при расследовании преступлений. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D*. 2012. № 13. С. 200-202.

13. Корма В. Д. Предварительные криминалистические исследования следов применения оружия : учебно-практическое пособие / под ред. Е. П. Ищенко. Москва : «Приор-издат», 2007. 143 с.

14. Кофанов А. В., Мендус С. І., Свобода Є. Ю., Індюкова В. В. Кримінальна реєстрація та криміналістичні обліки : курс лекцій. Київ : ТОВ «Три К», 2011. 148 с.

Vitaly Areshonkov. Varieties of technical-criminal research in theory and practice of criminal investigation

The article is devoted to the problem of determining the types of forensic research as technical-forensic. It emphasizes that today the concept of «technical forensic research» is not clearly formulated in criminology. Though the types of research in this category are not defined properly. As a result, the lack of certainty about the concept of forensic research and, accordingly, their varieties leads to a lack of clear understanding of persons conducting scientific research in forensics, as well as persons directly involved in the investigation of crimes. This situation has a negative impact on the development of scientific knowledge and ultimately negatively affects the process of detection and investigation of crimes. It is determined that the following types of technical-forensic research include: search of technical-forensic objects in the course of investigative (search) actions; inspection of technical-forensic objects in the course of investigative (search) actions; preliminary forensic examination of technical-forensic objects in the course of investigative (search) actions or outside them during the pre-trial investigation; inspection of technical-forensic objects according to

forensic records; conducting forensic examinations of technical and forensic objects. It is emphasized that in the case of consideration of technical-forensic research as separate elements or types of activities for the study of forensic equipment, the "fixation" and "storage" are not types of research in this category. These are actions that are carried out to consolidate the results of the study of objects, they are closely interrelated with each of the types of technical-forensic research and can be considered in most cases as stages of each of them. The definition of concepts of separate kinds of such researches is formulated and some of their features which distinguish one kind from another are opened. It is stated that although each of these varieties is an independent study with its own objectives and ultimate goal, but they are all closely interconnected and together form a holistic technology. It is emphasized that the substantiation of the existence of such technology, the disclosure of its essence and features is a promising area of further research.

Key words: forensic technique, forensic research, pre-expert research, forensic examination, research technology.